

ЛЕКЦІЯ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА КОНТРОЛЮЮЧА РОЛЬ СПОРТИВНИХ СУДДІВ. СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СУДДІВСЬКИХ КАДРІВ

План

- 1.1 Організаційна та контролююча роль спортивних суддів.
- 1.2 Навички комунікації "communication skills".
- 1.3 Аспекти професійної діяльності спортивних арбітрів.
- 1.4 Інститути підготовки спортивних суддів.
- 1.5 Вимоги до підготовки суддів.
- 1.6 Навчання та акредитація суддів.
- 1.7 Положення про суддів.

Основні терміни і поняття: спортивне суддівство, навички комунікації "communication skills", аспекти професійної діяльності спортивних арбітрів, статут федерації з виду спорту України, акредитація суддів, суддівська категорія, положення про суддів, спортивні федерації, колегиї суддів, облік суддів з виду спорту.

§1.1 Організаційна та контролююча роль спортивних суддів

Стаття 22. Спортивне суддівство

Контроль за дотриманням правил спортивних змагань, що містять вимоги до учасників змагань, а також до спортивних споруд, спорядження, обладнання, умов і порядку визначення переможців змагань та до їх результатів, а також фіксування спортивних результатів здійснюють спортивні судді.

Суддівство спортивних змагань здійснюється спортивними судьями – фізичними особами, які пройшли спеціальну підготовку і отримали відповідну кваліфікаційну категорію та уповноважені забезпечувати дотримання правил спортивних змагань, положень (регламентів) про змагання, а також забезпечувати достовірність зафіксованих результатів.

(стаття 22 в редакції Закону України від 18.06.99 р. № 770-XIV)

1.2 Навички комунікації "Communication Skills"

У практиці суддівства управління здійснюється через рішення арбітра. Рішення судді є результат оцінки виникаючих ситуацій і процесів комунікації. Явище "communication skills" зображене у вигляді модельної схеми (рис. 1).

У рамках проблеми "communication skills" існує чотири основні вектори:

Перший вектор - управління ситуаціями, які проходять "усередині" змагання безпосередньо на майданчику.

Другий вектор - управління ситуаціями (рішення за ситуаціями) навколо матчу (у тому числі, навколо меж спортивного майданчика).

Третій вектор - управління партнерами (помічниками, іншими судьями), прийняття рішення за інформацією партнерів.

Четвертий вектор - управління аудиторією глядачів (в т.ч. реакція на вплив і тиск трибун, залежно від рішень, що приймаються суддею).

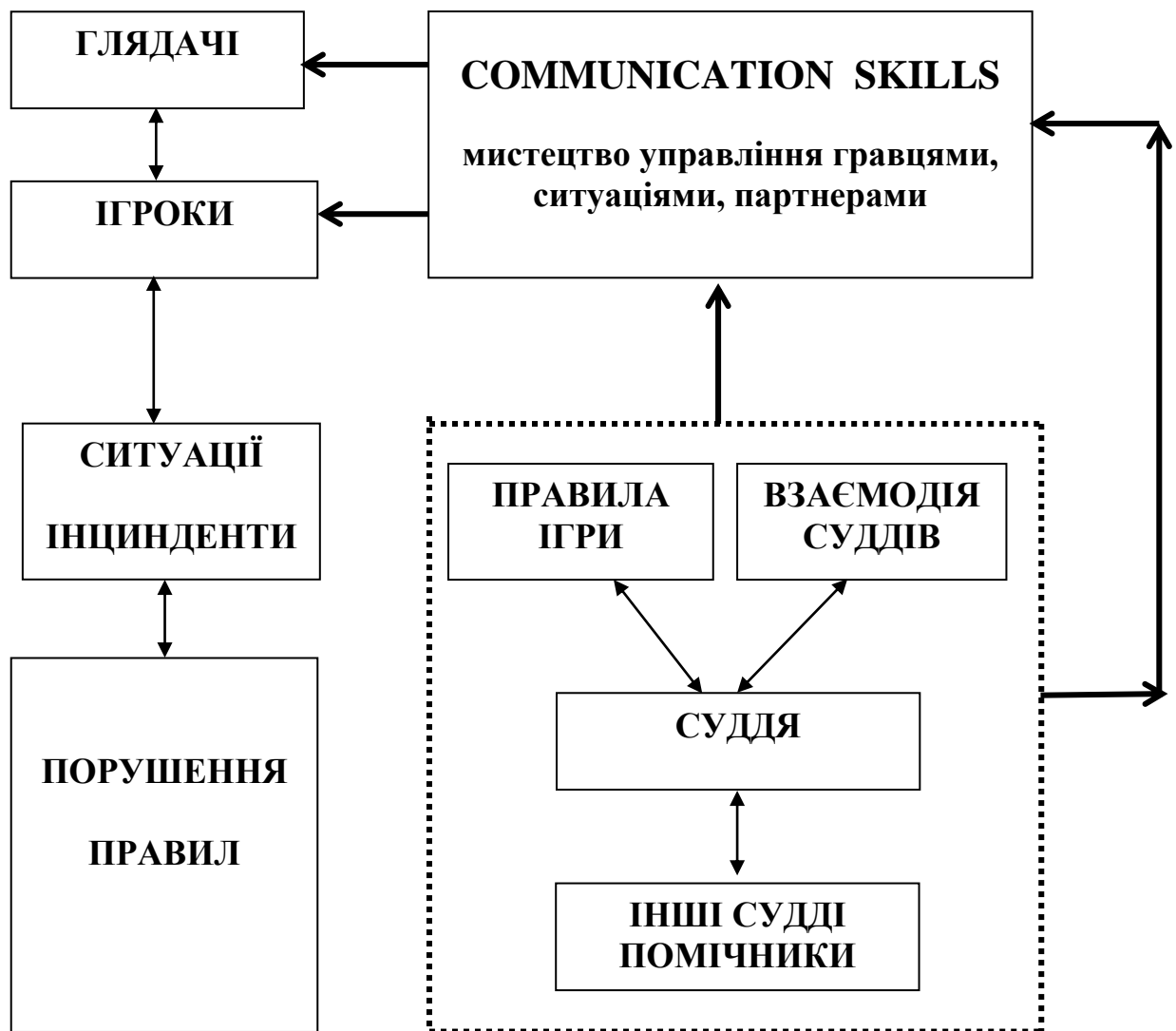

Рис.1 Схеми-модель явища «communication skills» (мистецтво управління гравцями, ситуаціями, партнерами) □

📖 1.3 Аспекти професійної діяльності спортивних арбітрів

Спорт - це унікальне громадське явище, яке абсолютно нікого не може залишити байдужим. В той же час спорт - це суперництво, прагнення показати результат на межі можливостей, перемогти в спортивній боротьбі.

У своєму розвитку спорт досяг таких висот, коли все важче і важче стає об'єктивно оцінити і точно зафіксувати показаний результат або визначити перевагу одного спортсмена над іншим. Ці обставини вказують на те, що сучасний спорт потребує досить розвиненого інституту суддівства.

Складність суддівства з кожним роком зростає. Об'єктивні труднощі суддівської діяльності значною мірою обумовлені високою динамічністю, стислістю і швидкою зміною ігрових ситуацій, в яких від суддів чекають абсолютно неупереджених і безпомилкових рішень, а також високими фізичними навантаженнями, які повинні виконувати арбітри під час матчу, психологічною напруженістю і відповідальністю за прийняті рішення.

Проте в суддівстві, як і в будь-якій іншій діяльності, можливі різні помилки, пов'язані з недостатньою кваліфікацією суддів, відсутністю єдності в розумінні філософії і механіки суддівства, правил гри, різними практичними навичками. Абсолютно очевидно,

що у зв'язку з прогресом розвитку видів спорту, із змінами в правилах змагань необхідно підвищувати якість підготовки суддів, рівень кваліфікації яких повинен відповідати сучасному рівню.

Спортивні змагання є органічним продовженням, складовою частиною учбово-тренувального процесу та мають велике значення для підвищення рівня спортивної майстерності. Вони дозволяють виявити рівень фізичної, технічної та тактичної підготовленості учасників, а також стимулюють удосконалювання спортивної техніки і тактики шляхом використання досвіду кращих учасників змагань.

Під час змагань у спортсменів виховується дисциплінованість, організованість, уміння володіти собою і підкоряти свої особисті інтереси інтересам колективу, наполегливість і силу волі в досягненні перемоги, почуття відповідальності перед колективом. Тільки правильно організовані спортивні змагання можуть повністю сприяти розширенню масовості фізкультурного руху, підвищенню рівня фізичної підготовки, спортивної майстерності та вихованню спортсменів.

✍ Існує декілька аспектів професійної діяльності спортивних арбітрів.

Професійна підготовленість до суддівської діяльності складається в процесі набуття практичного досвіду і проявляється на різних етапах професійного зростання: від засвоєння того, що було накопичено (етап адаптації), відтворення знань і досвіду (етап функціонування), до зміни, перетворення існуючого досвіду (етап професіоналізації діяльності арбітра).

- Індивідуальний аспект суддівства - постійне формування здібностей спортивного арбітра за допомогою навчання суддівству, зокрема, в тому виді спорту, в якому спеціалізується суддя.

- У соціальному відношенні суддівство сприяє об'єднанню різноманітних соціальних груп людей на спортивних змаганнях, сприяє розвитку і зміцненню соціалізації особи за допомогою співучасті у змаганнях і реалізації потреби в самоствердженні.

- Культурний аспект суддівства полягає в професійній орієнтації на вищу культуру управління спортивними заходами, на інноваційні процеси суддівської діяльності.

- Моральний аспект суддівства - це готовність бути моральним зразком, долати проблеми фінансових ресурсів, тиск ззовні, залежність від засобів масової інформації та ін., залишаючись при цьому об'єктивним.

У період підготовки та під час змагань суддя виступає як організатор спортивної боротьби і вихователь спортсменів.

Не знімаючи напруження спортивної боротьби, не заважаючи її ходу, суддя своїми діями і авторитетом повинен притинати будь-які прояви недисциплінованості, брутальності, безтактності, порушення правил змагань та норм спортивної етики з боку окремих спортсменів.

Створення гарної, нормальної обстановки, якісна підготовка місць змагань, інвентарю та устаткування, створення гігієнічних умов (особливо в спортивних залах, роздягальнях, душових) сприяють досягненню спортсменами на змаганнях високих спортивних результатів.

✍ 1.4 Інститути підготовки спортивних суддів

При федераціях з видів спорту України діють **колегії суддів**, які у своїй діяльності керується **статутом федерації** з виду спорту України, чинним законодавством України та виконують наступні функції:

- надання методичної та практичної допомоги обласним колегіям у підготовці суддів;

- розроблення правил проведення змагань, винесення їх на розгляд виконкому федерації;

- комплектування складу суддівської колегії на всіх змаганнях, що здійснюються під егідою федерації, подання його для затвердження у виконком федерації;

- оновлення нормативної документації та приведення її у відповідність з міжнародними вимогами і стандартами;
- відбір і навчання суддів, проведення суддівських семінарів;
- сертифікація і ліцензування тренерів та суддів;
- роз'яснення членам федерацій нововведень (змін) у правилах;
- подання на затвердження президентові федерації кандидатури на посади головних суддів і інших уповноважених осіб для обслуговування загальноукраїнських змагань, а також кандидатури суддів для обслуговування міжнародних змагань;
- здійснення обліку суддівських кадрів і організація семінарів із підвищення їх кваліфікації;
- аналіз за підсумками змагань роботи колегій суддів, подання пропозицій щодо заходів по виправленню недоліків у роботі суддів;
- відповідають за розрахунок рейтингу спортсменів.

1.5 Вимоги до підготовки суддів

Спортивні аналітики відмічають, що стрімкий і бурхливий розвиток спорту привів до виникнення нових проблем в спортивних змаганнях в цілому, і в їх суддівстві зокрема. Учені і практики все частіше піднімають питання перетворень в системі підготовки суддів. Загальноприйнята методика обробки результатів спортивних змагань не здатна задовольнити потреби сучасного спорту із-за недостатньої оперативності і можливих помилок, які, кінець кінцем, впливають на результат.

У видах спорту, де вердикт виносять судді, в таких як гімнастика, бокс, акробатика, спортивні ігри і багато інших, гостро стоїть питання про підвищення кваліфікації суддів.

Для здійснення будь-якої професійної діяльності людина повинна мати ряд спеціальних якостей. Проте, вивчаючи систему професійного відбору в підготовці суддів багато фахівців говорять про незадовільний рівень її функціонування. По суті, відбір і підготовка здійснюються в системі семінарських занять з переважним вивченням правил гри та змагань. Подібний підхід, мабуть, є першопричиною невисоких оцінок роботи суддів на змаганнях різного рівня.

Професійна підготовка суддів повинна носити системний характер, включаючи наступні аспекти:

- професійну орієнтацію і відбір учнів, здатних до цього виду діяльності;
- підготовку суддівських кадрів;
- атестацію і розробку рекомендацій по профільному використанню спеціалізації суддів.

Система підготовки і перепідготовки суддів має бути включена в планомірно організований учбовий процес, де вивчаються:

- основи теорії і методики суддівства (філософія, механіка, правила та ін.);
- психологічні особливості особи арбітра, його мотивація;
- особливості фізичної підготовленості людей до суддівської діяльності;
- чинники, що забезпечують успішність суддівської діяльності;
- система контролю і самоконтролю підготовленості арбітрів;
- засоби, методи і методичні прийоми, що забезпечують фізичну, технічну і психологічну підготовленість судді, оперативність його мислення, уміння спілкуватися;
- знання рідної та іноземної мов.

В той же час сьогодні ще слабо розроблені організаційно-педагогічні аспекти професійного становлення спортивного арбітра, формування його професійної придатності. Фундаментальні дослідження не доводяться до рівня практичних результатів, ще не стають надбанням практики. Це значною мірою пояснюється тим, що вони носять формальний характер, не відбивають специфіки діяльності спортивного судді, вимог до нього в умовах постійного розвитку спорту.

1.6 Навчання та акредитація суддів

Суддівська категорія визначає рівень кваліфікації судді спорту, яка підтверджена рішенням державного органу, організацією фізичної культури і спорту, що привласнюють суддівські категорії відповідно до положення про суддів з виду спорту.

Кваліфікаційну категорію спортивним суддям присвоюють спортивні федерації з видів спорту, які визначають умови і вимоги до них, а також ведуть облік спортивної діяльності спортивних суддів, відповідно до порядку присвоєння кваліфікаційних категорій спортивним суддям, затвердженого наказом Міністерства сім'ї, молоді та спорту України від 31.05.2010 № 518 (з0401-10), зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 17.06.2010 за № 401/17696 (із змінами).

ПОРЯДОК

присвоєння кваліфікаційних категорій спортивним суддям

1. Цей Порядок поширюється на спортивні федерації (асоціації, спілки, об'єднання тощо) з видів спорту, що визнані в Україні в установленому законодавством порядку, у тому числі спорту інвалідів, та зареєстровані відповідно до законодавства як громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості (далі – спортивні федерації).

2. Кваліфікаційні категорії спортивним суддям присвоюються спортивними федераціями, які визначають умови і вимоги до них, а також ведуть облік спортивної діяльності спортивних суддів.

3. Кваліфікаційна категорія спортивного судді, яка присвоєна відповідною спортивною федерацією, розповсюджується тільки на вид спорту, в якому виконані вимоги цієї спортивної федерації.

4. Кваліфікаційні категорії спортивних суддів: спортивний суддя другої категорії, спортивний суддя першої категорії та спортивний суддя Національної категорії присвоюються послідовно.

5. Клопотання про присвоєння кваліфікаційної категорії спортивного судді починається шляхом подання фізичною особою до спортивної федерації заяви встановленого зразка.

6. До заяви додаються:

- копії 1 та 2 сторінок паспорта громадянина України (для присвоєння кваліфікаційної категорії спортивного судді Національної категорії, першої категорії або другої категорії);

- копія свідоцтва про народження (для присвоєння кваліфікаційної категорії юного спортивного судді);

- виписка з картки обліку спортивної суддівської діяльності заявника, що містить дані про виконання відповідної кваліфікаційної категорії спортивного судді.

7. Заява про присвоєння кваліфікаційної категорії спортивного судді розглядається спортивною федерацією в місячний строк з дня її надходження.

8. За результатами розгляду заяви спортивна федерація приймає рішення про присвоєння відповідної кваліфікаційної категорії спортивного судді або про відмову в присвоєнні такої категорії, про що заявникові повідомляється письмово у 10-денний строк.

9. У разі прийняття рішення про присвоєння відповідної кваліфікаційної категорії спортивного судді спортивна федерація у місячний строк видає фізичним особам, яким присвоєно таку категорію, посвідчення встановленого зразка.

1.7 Положення про суддів

♣ Спортивні федерації з видів спорту розробляють та затверджують Положення про

суддів.

Стаття 20. Спортивні федерації

Спортивні федерації (асоціації, спілки, об'єднання тощо) (далі - спортивні федерації) - громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості, основними завданнями яких є:

- забезпечення інтересів членів відповідних спортивних федерацій у сфері спорту, в тому числі сприяння захисту їх соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних та інших інтересів;
- сприяння розвитку відповідного виду (видів) спорту шляхом участі у розробленні та виконанні відповідних програм;
- сприяння підготовці спортсменів національних збірних команд та забезпечення їх участі в офіційних міжнародних спортивних змаганнях;
- організація та проведення фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів;
- участь у здійсненні кадрового забезпечення та розвитку відповідного виду (видів) спорту.

Спортивні федерації діють на підставі статуту.

У найменуванні спортивної федерації зазначається вид спорту, розвитку якого вона сприяє.

Спортивні федерації із статусом національної спортивної федерації відповідно до договору з центральним органом виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту:

забезпечують розвиток відповідного виду спорту;

представляють вид спорту у відповідних міжнародних спортивних федераціях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту з урахуванням пропозицій Національного олімпійського комітету України, Національного комітету спорту інвалідів України, Спортивного комітету України, та на міжнародних спортивних змаганнях;

здійснюють у визначеному порядку організацію та проведення офіційних міжнародних спортивних змагань на території України та всеукраїнських спортивних змагань;

інформують центральний орган виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту про проведення всіх спортивних заходів та про рейтинг спортсменів за підсумками змагань.

(стаття 20 в редакції Закону України від 17.11.2009 р. № 1724-VI)

Зміст Положення про суддів з виду спорту:

1. Загальне положення

1.1. Положення розроблене відповідно до вимог Закону України "Про фізичну культуру і спорт", наказу Держкомспорту України від 01.09.2003 року" № 2195;

1.2. Почесне спортивне звання "Суддя з виду спорту" присвоюється особам, які мають відповідну підготовку суддівства з виду спорту на змаганнях різного рівня;

1.3. Призначення суддів на змагання відповідного рівня залежить від їх підготовки та здійснюється безпосередньо суддівською колегією;

1.4. Суддями з виду спорту можуть бути громадяни України, які мають відповідну підготовку, виявили бажання взяти участь у суддівстві змагань.

1.5. Суддя повинен бути чесним і неупередженим під час суддівства змагань, бути прикладом для спортсменів і тренерів, дотримуватись правил змагань, постійно сприяти вихованню спортсменів, вести непримириму боротьбу зі всіма випадками недисциплінованості і грубості, нетактовності, порушеннями правил змагань, активно сприяти пропаганді спорту, підвищувати суддівську кваліфікацію.

2. Класифікація суддів

3. Порядок присвоєння суддівських категорій

4. Вимоги до присвоєння суддівських категорій

5. Права і обов'язки суддів

5.1. Суддя з виду спорту:

5.1.1. Судити змагання, носити нагрудний суддівський значок, встановлений для даної категорії;

5.1.2. Проводити семінари та інструктажі за дорученням відповідних колегій суддів;

5.2. Суддя зобов'язаний:

5.2.1. Досконало знати правила змагань, суворо і об'єктивно застосувати їх у процесі суддівства, сприяти проведенню змагань на високому організаційному рівні;

5.2.2. Постійно дбати про підвищення своєї кваліфікації, рівня фізичної підготовленості, передавати свої знання і досвід молодим суддям. Брати активну участь в роботі колегії суддів і пропаганді спорту, в роботі семінарів з підготовки і підвищення кваліфікації суддів;

5.2.3. Виховати толерантність, дисциплінованість, дотримання правил учасниками змагань, тренерами і представниками;

5.2.4. Бути прикладом дисциплінованості і організованості в ході проведення змагань, неупереджено і справедливо вирішувати спірні питання, не передбачені правилами, сумлінно ставитись до своїх обов'язків;

5.2.5. Виховувати спортсменів у дусі вимог моралі та етики;

5.2.6. При виконанні суддівських обов'язків бути в акуратній формі, носити розпізнавальний знак судді.

6. Колегії суддів

6.1 Колегії суддів створюються при радах колективів фізичної культури, правліннях спортивних клубів, підприємствах, установах, навчальних закладах, спортивних школах, спортивних комітетах, військових частинах і з'єднаннях, ФСТ і відомчих фізкультурних організаціях за наявності в них не менше 10-ти суддів з виду спорту. Колегія суддів повинна знаходитись на обліку у відповідній районній чи обласній (міській) колегії суддів. В окремих випадках при малочисленому складі суддів можуть бути створені об'єднані колегії суддів з груп видів спорту. Корегують роботу колегії суддів федерації з виду спорту.

6.2. До складу районних і обласних (міських) колегій суддів входять судді, що проживають в даному районі чи місті і знаходяться на обліку в колегіях суддів, вказаних в пункті 6.1.

7. Структура колегії суддів

8. Зміст роботи президії колегії суддів

9. Квиток. Значок і спортивна форма суддів

9.1. Після присвоєння суддівської категорії відповідними фізкультурними організаціями видаються іменні квитки і суддівські значки єдиного зразка. У разі втрати, зіпсування посвідчення чи нагрудного знака дублікати не видаються, а видається довідка за підписом президента федерації.

9.2. Спортивна форма суддів встановлюється згідно з правилами змагань з виду спорту і отримується у встановленому порядку.

10. Облік суддів

10.1 Судді міжнародної, національної та першої категорії знаходяться на обліку в суддівській колегії Української федерації з виду спорту. Дані про їх рівень суддівської кваліфікації, загальні списки та інші дані використовуються при плануванні суддівських бригад для обслуговування всеукраїнських змагань.

10.2. Всі територіальні, місцеві федерації за місцем проживання суддів повинні вести їх облік і використовувати дані обліку для формування суддівських бригад на

місцеві та регіональні змагання.

10.3. При зміні місця проживання суддя повинен стати на облік у відповідну районну, міську, обласну федерацію та відповідні органи місцевої влади з фізичної культури та спорту за новим місцем проживання.

10.4. Місцеві федерації щорічно, не пізніше 15 грудня кожного року, повинні в письмовій формі надавати в правління суддівської колегії федерації з виду спорту України інформацію і дані про кількість та кваліфікацію зареєстрованих суддів.

10.5. Участь в суддівстві національних змагань реєструється в суддівських комітетах з розділів змагань та подається до правління суддівської колегії з виду спорту. Участь в суддівстві також фіксується в суддівському кваліфікаційному посвідченні кожного судді. Кількість змагань, на яких працював суддя впливає на присвоєння йому наступної суддівської кваліфікації.

10.6. Судді, дані про яких своєчасно не надаються до суддівської колегії Української федерації з виду спорту, не залучаються до суддівства національних змагань, чемпіонатів областей та відкритих всеукраїнських і обласних турнірів, а їх представлення та клопотання на присвоєння національної суддівської категорії в поточному році залишаються без розглядання.

11. Реєстрація судів міжнародної категорії

11.1 Усі судді, що беруть участь у роботі суддівських бригадах на міжнародних змаганнях повинні бути внесені в міжнародний суддівський реєстр.

11.2. Вимоги до підготовки. У міжнародний суддівський реєстр можуть бути внесені тільки ті судді, що прослухали міжнародний суддівський семінар і здали необхідні іспити. Навчальні семінари для офіційних міжнародних судів проводяться щорічно. Інформація про терміни проведення публікується в бюлетенях федерацій. Мета цих семінарів - модернізація знань і навиків існуючих судів. Специфіка даних курсів спрямована на фахівців, що бажають брати участь у роботі міжнародних суддівських бригадах. Критерії для участі в роботі міжнародних суддівських бригадах міститься в навчальних документах з курсів міжнародних судів.

12. Рекомендації для розвитку національного суддівства

12.1 Федерації, які починають розвивати національне суддівство, повинні звертатися до членів федерацій інших країн, які вже мають досить сильну систему суддівства у власних країнах. Вони повинні запросити досвідченого головного суддю з іншої країни для проведення суддівського семінару та участі в роботі суддівської бригади на першій національній першості в якості головного судді.

12.2 Відбір і підготовка. Судді будуть відібрані і підготовлені в ході багатоступінчастого процесу, що містить у собі наступне:

Заява. Бланки заяв повинні містити інформацію про індивідуальну суддівську кваліфікацію, характеристики та рекомендації.

Напрямок/рекомендація. У процесі відбору судів будуть розглянуті письмові або усні рекомендації від професіоналів і/або професійних організацій.

Навчання. Уповноваженим членом буде проведений офіційний семінар підготовки судів із практичним навчанням у ході місцевих регіональних змагань.

Досвід. Судді за фахом повинні мати великі пізнання в кожній області суддівства даного виду спорту. Усі судді повинні мати сертифікати.

Контрольні запитання:

1. Надайте визначення спортивного змагання.
2. Спортивне змагання з погляду соціології.

3. Які основні цілі проведення змагання?
4. Хто і як організує суддівство спортивних змагань?
5. Які функції виконують федерація спорту та колеґії суддів.
6. Наведіть приклади офіційних документів які регулюють питання пов'язані із забезпечення суддівства змагань.
7. Які існують вимоги до підготовки спортивних суддів?
8. Що визначає рівень кваліфікації судді спорту?
9. Хто встановлює порядок присвоєння кваліфікаційних категорій спортивним суддям?
10. Наведіть структуру положення про суддів з виду спорту.
11. Які функції виконують федерація спорту та колеґія суддів?
12. Яким чином відбувається облік суддів з виду спорту?

Рекомендована література

Основна:

1. Алексеев С.В. Олимпийское право: правовые основы олимпийского движения: учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., проф., П.В. Крашенинникова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 176 с.
2. Цапенко В.А. Подготовка судей в гандболе. Учебное пособие. / В.А.Цапенко, В.А. Петров, Д.Г. Сердюк, К.В. Цапенко. – Запорожье: ЗНУ, 2005. – 99 с.
3. Виноградов В.С. Методическое пособие для проведения региональных семинаров по подготовке и совершенствованию судей / В.С. Виноградов, А.В. Тимохин, К.С. Полькин. – СПб.: ЗАО «Берега». – 2004 – 198 с.
4. Гусев К.Н. Спортивное право. Правовой статус спортсменов, тренеров, спортивных судей и иных специалистов в области физической культуры и спорта: учебное пособие / К.Н. Гусев, О.А. Шевченко. – М. : Проспект, 2009. – 243 с.
5. Гуцин С.Н. Судьями не рождаются / С.Н. Гуцин. – М.: Физкультура и спорт, 2003. – 125 с.
6. Зуев В.Н. Спортивный арбитр: учебное пособие / В.Н. Зуев. – М.: Советский спорт, 2004. – 380 с.
7. Спирин А.Н. Судейство: взгляд на проблему / А.Н. Спирин, А.Д. Будогосский. – М. : «Центр-«Футбольный арбитр», 2003.– 273 с.
8. Барчукова Г.В. Настольный теннис: учебное пособие / Г.В. Барчукова, А.Н. Мизин. - ТВТ: Дивизион, 2008. - 188 с.
9. Чернов С.И. Баскетбол. Подготовка судей: учебное пособие / С.И. Чернов. - Физическая культура, 2009. – 256 с.
10. Б.К. Хаитов Организация и судейство соревнований по баскетболу: учебное пособие. / Б.К. Хаитов, Ю.П. Дерганов, И.Ю. Воронин, А.В. Ежова. - Воронеж: Воронежская государственная лесотехническая академия, 2014. – 143 с.

11. Пискулин А.А. Легкая атлетика. Техника. Судейство. Методика преподавания: учебное пособие / А.А. Пискулин. - ЕГУ, 2014. – 223 с.

12. Гандбол. Правила игры / под ред. А.Л. Гречина, С.В. Кота. - Минск: Изд-во Международ. федерации гандбола, 2002. – 80 с.

13. Гивер Н.Е. Организация и судейство соревнований по гандболу: метод. рек. / Н.Е. Гивер, М.Ф.Бура.-Гродно:ГрГУ, 2008. - 43с.

14. Цапенко В.А. Подготовка судей в гандболе. Учебное пособие для преподавателей физического воспитания и студентов высших учебных заведений. / В.А.Цапенко, В.А.Петров, Д.Г.Сердюк, С.В.Царенко. – Запорожье: ЗНУ, 2005. - 99с.

Додаткова:

1. Будогосский А.Д. Проблемы взаимоотношений судьи с участниками матча и ее взаимосвязь с качеством арбитража в футболе / А.Д. Будогосский // Теория и практика футбола. – 2004. – №1. – С. 16-20.

2. Зув Н.В. Развитие наблюдательности у спортивного арбитра / Н.В. Зув //Современные психолого-педагогические технологии в подготовке специалистов по физической культуре и спорту. – Москва-Белгород. – Ч. 1. – 2009. – 191 с.

3. Мельничук В.Г. Система подготовки арбитра / В.Г. Мельничук // Донецк: Футбол-Профи. - № 4. - 2007. - С. 42-47.

4. Методические рекомендации к изучению правил соревнований по гандболу для студентов факультета физического воспитания // Сост. Гусак А.Е., Кушнирюк С.Г. – Запорожье, ЗГУ, 1989. – 27 с.

5. Полиевский С.А. Критерии отбора и функциональной подготовки баскетбольного арбитра / С.А. Полиевский, Л.В Костикова, С.Д. Ерофеев, М.А.Давыдов // Теория и практика ФК. – № 11. – 2001. – С. 53-55.

6. Сборник инструкций для судей. – М. : РФС-КФА, 2005. – 130 с.

7. Мяконьков В.А. Профессионально важные качества арбитров и методики их изучения // В.А. Мяконьков, А.В. Николаев // Донецк: Футбол-Профи. - № 1. - 2006. - С. 54-59.